

ANNA KRAKOWIAK, MAŁGORZATA MARĆ, ANNA FAJARA

Negatywne konsekwencje nadużywania alkoholu w opinii studentów uczelni rzeszowskich

Negative consequences of abuse of alcohol in the opinion of students from Rzeszow University

Instytut Pielęgniarstwa, Katedra Pielęgniarstwa i Nauk o Zdrowiu, Wydział Medyczny, Uniwersytet Rzeszowski

KEYWORDS

addiction, alcohol, opinion, students, consequences

SUMMARY

Introduction. Alcoholism affects people of all ages regardless of their socio-economic status. Too frequent drinking alcohol results in addiction. It is related to the various effects of alcohol abuse, which influence the different spheres of human life and their surroundings. The appearance of various effects of alcohol abuse affects various spheres of life of a given person and their environment.

Aim. The main purpose of the work is to examine the negative consequences of alcohol abuse in the opinion of students from Rzeszow universities which will cause addiction.

Material and methods. The research method was a diagnostic survey, a research tool was the Author's Questionnaire and the research technique – a survey. The research was conducted on a group of 222 people. The study group consisted of students from the fields of medical (90 people) and non-medical (132 people) universities in Rzeszów.

Results. Most respondents have had a negative attitude towards alcohol. However, there are also those, who are addicted to alcohol in a risky and dangerous way, especially in a group of non-medical fields. People studying a medical department often pointed to the negative attitude to alcohol abuse. This group also showed greater knowledge of symptoms in people struggling with alcohol problems.

Conclusions. There is an urgent need to educate and raise awareness among society about the effects of alcohol abuse, especially those stemming from non-medical environment. More and more younger people reach for alcohol, and this may contribute in the future to their addiction. It would be worthwhile to present a wider and more accurate study to check the knowledge of children and young people on the consequences of alcohol abuse as well as to provide effective prevention programs and activities.

WSTĘP

Choroba alkoholowa niesie ze sobą wiele konsekwencji biologicznych, psychologicznych i społecznych. Osoba nadużywająca alkoholu niejednokrotnie stosuje przemoc wobec swoich dzieci, najbliższej rodziny, ale również otaczającego środowiska. Ludzie nadużywający alkoholu wyrządzają wiele szkód nie tylko sobie, ale również bliskim. Analiza badania SARTRE 3 wskazuje, że nietrzeźwi kierowcy przyczyniają się do 10 000 zgonów rocznie. Według ekspertów około 3 mln stanowią osoby, które spożywają alkohol w nadmiernych ilościach (1). Alkoholizm dotyka również ludzi starszych, niezależnie od statusu socjoekonomicznego, co w konsekwencji w przyszłości przyczynia się do naśladowania bliskich przez

ich dzieci (2). Wielokrotne konsumowanie alkoholu doprowadza do uzależnienia, które uniemożliwia prawidłowe funkcjonowanie w życiu codziennym (2).

CEL PRACY

Głównym celem pracy jest ukazanie negatywnych konsekwencji nadużywania alkoholu w opinii studentów uczelni rzeszowskich.

MATERIAŁ I METODY

Badania przeprowadzono na terenie miasta Rzeszowa wśród losowo wybranej grupy studentów kierunków medycznych i niemedycznych uczelni rzeszowskich. Badania przeprowadzono w 2015 roku. Udział w nich był dobrowolny

i anonimowy. Do badania opinii rzeszowskich studentów wykorzystano metodę sondażu diagnostycznego. Technika badawczą pracy była ankieta, natomiast narzędziem badawczym – Autorski Kwestionariusz Ankiety. Badaną grupę stanowiły osoby pełnoletnie, które wyraziły zgodę na badanie oraz studiowały na kierunku medycznym (KMed) bądź niemedycznym (KNiem). Kwestionariusz ankiety zawierał 22 pytania o charakterze zamkniętym oraz krótką metryczkę. Pytania ankietowe dotyczyły m.in. zjawiska alkoholizmu, jego przyczyn, częstości występowania oraz skutków wynikających z jego nadużywania (biologicznych, psychicznych i społecznych). Aby zbadać istniejące różnice między grupami, zastosowano test jednorodności χ^2 . Istnienie istotnych statystycznie zależności i różnic wykazał poziom istotności $p < 0,05$. Analizę statystyczną przeprowadzono w oparciu o program PSPP. Do porównania wyników dotyczących kierunków medycznych i niemedycznych zastosowano test t-Studenta. W badanej grupie były 222 osoby, w tym: 102 kobiety (45,8%) oraz 120 mężczyzn (54,2%). Spośród nich 132 osoby studiowały na kierunkach niemedycznych – KNiem (59,5%), a 90 (40,5%) na kierunkach medycznych – KMed.

Wśród badanych 121 (54,3%) respondentów znajdowało się w przedziale wiekowym 18-25 lat, 35 (15,7%) – 26-33 lat. Powyżej 50. r.ż. było 31 (14,3%) osób, zaś 19 (8,5%) badanych w grupie wiekowej 33-41 lat. Natomiast 16 (7,2%) ankietowanych deklarowało wiek między 42. a 49. r.ż. Analiza wykazała, iż spośród wszystkich studentów 114 (50,2%) badanych pochodziło ze wsi, a 108 (48,8%) z miasta.

WYNIKI

Z przeprowadzonych badań wynika, iż 203 (91,4%) respondentów, w tym 92,2% KMed i 90,9% KNiem, spożywało alkohol w przeszłości. Natomiast 11 studentów (8,6%) – 7,8% KMed i 9,1% KNiem – przyznało, że do tej pory nie spożywało alkoholu. Według opinii 144 (64,9%) studentów uczelni rzeszowskich, w tym 65,6% KMed i 64,4% KNiem, ludzie po raz pierwszy sięgają po alkohol w gimnazjum. Szkołę ponadgimnazjalną wskazało 36 (16,2%) ankietowanych (15,6% KMed, a 16,7% KNiem). Trzydziestu (13,5%) badanych (12,2% KMed, 14,4% KNiem) twierdziło, że ludzie najczęściej sięgają po alkohol w szkole podstawowej, natomiast 10 (4,5%) ankietowanych (5,6% KMed, 3,8% KNiem) wskazało studia. Spośród wszystkich badanych, 157 (50,2%) respondentów (55,2% KMed, 47,5% KNiem) spożywa alkohol dla towarzystwa. Dla relaksu alkohol konsumuje 56 (17,9%) osób – 9,3% KMed i 22,3% KNiem, natomiast żeby świetnie się bawić, po alkohol sięga 52 (16,6%) ankietowanych (18,7% KMed, 15,5% KNiem). Na podstawie zastosowanego testu t-Studenta stwierdzono, że między zmienną dotyczącą opinii na temat powodu sięgania po alkohol a zmienną socjodemograficzną t-Studenta zachodzą statystycznie istotne różnice ($p = 0,021$) (tab. 1). Osoby kształcące się na kierunkach medycznych częściej spożywają alkohol dla towarzystwa, a osoby z kierunków niemedycznych częściej niż inni spożywają alkohol dla zrelaksowania się. Według 184 (82,9%) studentów uczelni rzeszowskich (88,9% KMed, 78,8% KNiem) alkohol szkodzi zdrowiu. Natomiast 17 (7,7%) respondentów

Tab. 1. Korelacje dwuczynnikowe pomiędzy opinią studentów rzeszowskich uczelni a czynnikami socjodemograficznymi

Opinia o negatywnych skutkach nadużywania alkoholu w zakresie: zmienna socjodemograficzna	Płeć	Wiek	Miejsce zamieszkania	Wykształcenie	Kierunek medyczny i niemedyczny	Test t-Studenta
Spożywanie alkoholu kiedykolwiek	0,733	0,271	0,072	0,144	0,733	0,672
Szkodliwość alkoholu	0,000	0,376	0,953	0,061	0,143	0,166
Nadużywanie alkoholu kiedykolwiek	0,001	0,066	0,692	0,000	0,133	0,341
Powód sięgania po alkohol	0,601	0,344	0,482	0,523	0,422	0,021
Choroby pojawiające się w przypadku nadużywania alkoholu	0,000	0,600	0,332	0,513	0,100	0,233
Spożywanie alkoholu w trakcie ciąży	0,244	0,082	0,654	0,000	0,611	0,766
Charakterystyczne objawy wynikające z choroby alkoholowej	0,333	0,500	0,621	0,442	0,255	0,011
Prawidłowe funkcjonowanie rodziny, gdzie istnieje problem alkoholowy	0,182	0,481	0,344	0,822	0,655	0,551
Funkcjonowanie dziecka DDA w przyszłości	0,066	0,172	0,083	0,555	0,266	0,031

(5,6% KMed, 12,1% KNiem) nie dostrzegało negatywnego wpływu alkoholu na zdrowie człowieka. Na pytanie nie znało odpowiedzi 7,7% (5,6% KMed, 9,1% KNiem) osób. W badanej grupie 128 (57,7%) ankietowanych, w tym 60% KMed i 56,1% KNiem, nie nadużywa alkoholu. Natomiast 84 (37,8%) respondentów (38,9% KMed, 37,1% KNiem) przyznało, iż zdarzyło im się nadużywać alkoholu. W badaniach 36,5% studentów wyraziło opinię, że ma zdecydowanie negatywny stosunek do nadużywania alkoholu (46,7% KMed, 29,5% KNiem), zaś 5% (4,4% KMed, 5,3% KNiem) – pozytywny. Zmienna koreluje z płcią. Kobiety częściej niż mężczyźni mają negatywny stosunek do nadużywania alkoholu. Na podstawie zastosowanego testu t-Studenta stwierdzono, że między zmiennymi dotyczącymi opinii na temat stosunku badanych do alkoholu a zmienną socjodemograficzną zachodzą statystycznie istotne różnice ($p = 0,02$) (tab. 1). Osoby kształcące się na kierunkach medycznych mają bardziej negatywny stosunek do nadużywania alkoholu. Według 137 (35,5%) badanych (37% KMed, 34,3% KNiem) u osób nadużywających alkoholu mogą pojawić się zaburzenia układu krążenia, 86 (22,3%) respondentów (19,1% KMed, 24,9% KNiem) wskazało na wirusowe zapalenia wątroby typu C, 69 (17,9%) ankietowanych (20,8% KMed, 15,5% KNiem) – na wystąpienie udaru, 37 (9,6%) studentów (12,7% KMed, a 7% KNiem) – cukrzycy. Analiza badań wykazała, iż według 205 (92,3%) badanych (91,1% KMed, 93,2% KNiem) spożywanie alkoholu podczas ciąży jest zabronione, natomiast zdaniem 9 (4,1%) respondentów (5,5% KMed, 0% KNiem) alkohol można spożywać w trakcie ciąży, ale w małych ilościach. Według 8 (3,6%) ankietowanych (3,3% KMed, 3,8% KNiem) alkohol można spożywać w trakcie ciąży. W opinii 90 (22,5%) studentów (19,6% KMed, 24,3% KNiem) charakterystycznymi symptomami choroby alkoholowej są: zaburzenia myślenia, świadomości, spostrzegania. Także 90 (22,5%) badanych (30,7% KMed, 17,4% KNiem) wskazało, że objawami tej choroby są wszystkie wymienione w pytaniu objawy, m.in.: urojenia i omamy, depresje, zaburzenia świadomości, myślenia i spostrzegania, nastroju, utrata zainteresowań. Zaburzenia nastroju zaznaczyło 76 (19%) respondentów (17,7% KMed, 19,8% KNiem), urojenia i omamy – 57 (14,3%) ankietowanych (16,3% KMed, 13,1% KNiem), depresję – 42 (10,5%) badanych (9,8% KMed, 10,9% KNiem). Na podstawie zastosowanego testu t-Studenta stwierdzono, że między zmiennymi dotyczącymi opinii na temat charakterystycznych objawów choroby alkoholowej a zmienną socjodemograficzną t-Studenta zachodzą statystycznie istotne różnice ($p = 0,011$) (tab. 1). Osoby kształcące się na kierunkach niemedycznych częściej wskazują na zaburzenia nastroju i utratę zainteresowań jako objawy choroby alkoholowej. Ponad połowa ankietowanych (163; 51,4%) (53,2% KMed, 50,3% KNiem) wskazywała, że w rodzinach, w których pojawia się problem alkoholowy, częściej dochodzi do awantur, kłótni i przemocy. Natomiast 140 (44,2%) respondentów (43,6% KMed, 44,5% KNiem) przyznawało,

że taka rodzina nie może funkcjonować prawidłowo z powodu braku poczucia bezpieczeństwa. Analiza wykazała, iż zdaniem 97 (37,6%) ankietowanych (20% KMed, 22,2% KNiem) dziecko dorosłego alkoholika (DDA) nie radzi sobie w życiu oraz ma problemy z nawiązaniem relacji, według 55 (21,3%; 46% KMed, 32,3% KNiem) – dziecko DDA najczęściej nie radzi sobie tylko w życiu, a 39 (15,1%; 11% KMed, 17,7% KNiem) – takie dziecko ma problemy z komunikowaniem się z innymi osobami. Spośród wszystkich badanych 60 (23,3%) osób (20% KMed, 25,3% KNiem) nie znało odpowiedzi. Na podstawie zastosowanego testu t-Studenta stwierdzono, że między zmiennymi dotyczącymi opinii funkcjonowania dziecka DDA w przyszłości a zmienną socjodemograficzną t-Studenta zachodzą statystycznie istotne różnice ($p = 0,031$) (tab. 1). Badani kształcący się w zawodach niemedycznych częściej wskazywali, że osoby DDA mają problemy z nawiązaniem relacji, a osoby studiujące kierunki medyczne częściej zaznaczali, iż dziecko to w przyszłości zarówno nie radzi sobie w życiu, jak i ma problemy z nawiązywaniem relacji.

DYSKUSJA

Celem niniejszego badania było ukazanie skutków nadużywania alkoholu w opinii rzeszowskich studentów. Otrzymane wyniki w przeprowadzonych badaniach w dużej mierze były podobne do wyników zawartych w innych doniesieniach naukowych dotyczących skutków nadużywania alkoholu.

Przeprowadzone badania własne pokazały, iż 203 (91,4%) respondentów spożywało alkohol. Natomiast tylko 11 (8,6%) studentów deklaroowało abstynencję. Wyniki badań przeprowadzonych w 2008 roku przez Państwową Agencję Rozwiązywania Problemów Alkoholowych pokazują, że w Polsce jest 27,9% osób deklaruujących abstynencję od napojów alkoholowych (3). Kurpas i wsp. wykazali, że 6 lub więcej porcji alkoholu spożywanych jest przez 5,4% studentów, natomiast rzadziej niż raz w miesiącu przez 32% respondentów (4). Odeyemi i wsp. w swoich badaniach wykazali, że 1/3 studentów medycyny, tj. 33,3%, spożywa alkohol (5). Natomiast badania przeprowadzone przez Odeyemi i Osibogun potwierdzają, że 70,1% uczniów pije alkohol (6-8). Wyniki podobne do badań własnych uzyskali również Odeyemi i Osibogun, gdyż 8,6% studentów deklaroowało abstynencję, zaś 91,4% wskazywało na spożywanie alkoholu (6-8). W badaniach własnych 57,7% respondentów wskazało, iż nie nadużywali alkoholu, a 37,8% przyznało, że nadużywali alkoholu. Kobiety znacznie częściej niż mężczyźni twierdziły, że nie zdarzało im się nadużywać alkoholu. Podobne wyniki do badań własnych uzyskali Odeyemi i wsp., ponieważ dowiedli, że alkohol częściej konsumowali mężczyźni niż kobiety (5, 6).

W badaniach własnych 58,1% osób spożywało alkohol okazjonalnie. Częściej niż raz w miesiącu sięgało po alkohol 16,7% respondentów, natomiast abstynentami było 10,4% osób. Wśród studentów kierunków medycznych częściej obserwowano sporadyczne spożywanie alkoholu

niż na kierunkach niemedycznych. Wyniki badań własnych wskazują, iż w obu grupach spożywano alkohol średnio raz w tygodniu, a co czwarta osoba konsumowała go więcej niż raz w tygodniu. Podobną opinię wyrazili studenci w badaniach Kozłowskiego i wsp. Średnio raz w tygodniu sięgało po alkohol 52,4% studentów KMed i 40,5% studentów KNiem (9). W badaniach Bajek studenci potwierdzali, że miesiąc przed planowanym badaniem nie wypili więcej niż 5 standardowych porcji. Natomiast 5% deklaroowało spożywanie napojów alkoholowych częściej niż raz w tygodniu (10).

W badaniach własnych 36,5% studentów wyraziło opinię, że ma zdecydowanie negatywny stosunek do nadużywania alkoholu (46,7% KMed, 29,5% KNiem), zaś 5% (4,4% KMed, 5,3% KNiem) respondentów twierdziło, że ma do alkoholu stosunek pozytywny. Kobiety częściej niż mężczyźni, jak również studenci kształcący się w zawodach medycznych deklarowali zdecydowanie negatywny stosunek do alkoholu.

Badania pokazują, że nadużywanie alkoholu może doprowadzić do wystąpienia różnych chorób, m.in.: nowotworów, chorób przewodu pokarmowego, płuc, układu sercowo-naczyniowego, zaburzeń psychicznych, chorób układu mięśniowego i kostnego, ryzyka niskiej masy urodzeniowej czy zgonu niemowląt (10-12). Według opinii 35,5% studentów uczelni rzeszowskich nadużywanie alkoholu może doprowadzić do zaburzeń układu krążenia, natomiast według 22,3% (19,1% KMed, 24,9% KNiem) respondentów zwiększona ilość spożywanego alkoholu może powodować wirusowe zapalenie wątroby typu B. Natomiast na udary wskazało 17,9% (20,8% KMed, 15,5% KNiem) osób.

Z analizy przeprowadzonych badań wynika, iż według 92,3% (91,1% KMed, 93,2% KNiem) ankietowanych spożywanie alkoholu w trakcie ciąży jest zabronione. Tylko 4,1% (5,5% KMed, 0% KNiem) badanych uważało, że alkohol podczas ciąży jest dozwolony w małych ilościach. Żuralska i wsp. analizując wyniki swoich badań, wykazali, że zdaniem respondentów spożywanie niewielkiej ilości alkoholu przez kobiety w ciąży może mieć negatywne konsekwencje zdrowotne dla dziecka (74%) (13-16). Podobną opinię wyrazili respondenci w badaniach przeprowadzonych przez Kajak i Olejniczak. Wykazano w nich, że zdaniem 53% uczniów żadna ilość alkoholu nie jest bezpieczna dla kobiety w ciąży. Natomiast 10% badanych twierdziło, iż jedna porcja piwa czy jeden kieliszek wina nie jest szkodliwy dla dziecka (17, 18).

W badaniach własnych 22,5% (30,7% KMed, 17,4% KNiem) studentów wskazało, że symptomami choroby alkoholowej są zaburzenia myślenia, spostrzegania i świadomości. Porównywalna liczba badanych zaznaczyła schorzenia, tj. depresję, zaburzenia nastroju, urojenia, omamy oraz utratę zainteresowań. Badania własne wykazały, iż studenci

kierunków medycznych mają zdecydowanie większą wiedzę na temat choroby alkoholowej w porównaniu do kierunków niemedycznych, ponieważ częściej wymieniali wszystkie objawy. Klimkiewicz i wsp. analizując wyniki, dostrzegli, że osoby, które popełniły samobójstwo lub próbowały je popełnić, były w grupie ryzyka osób nadużywających alkoholu (19, 20). Lim i wsp. wykazali, że osoby nadużywające alkoholu bardzo często mają kontakt z prawem, nie panują nad swoim zachowaniem oraz obserwuje się u nich zaburzenia neuropsychiczne (21). Wyniki badań własnych w opinii respondentów pokazują, że 34,5% osób nadużywających alkoholu zachowuje się agresywnie, a 32,7% respondentów wskazało, iż są to osoby nerwowe. Niewiele mniej, bo 29,2% badanych twierdziło, że występują u nich problemy rodzinne.

Zdecydowana większość respondentów w badaniach własnych (36,7%; 46% KMed, 32,3% KNiem) wskazała, iż dorosłe dzieci alkoholików nie radzą sobie w życiu i mają problemy z nawiązywaniem relacji. Studenci kształcący się w zawodach niemedycznych częściej wskazywali, że osoby DDA mają tylko problemy z nawiązaniem relacji, a kształcący się w zawodach medycznych zaznaczali wielokrotnie, iż dziecko to zarówno w przyszłości nie radzi sobie w życiu, jak i ma problemy z komunikacją interpersonalną. Podobne wyniki w swoich badaniach uzyskali Cierpiałowska i Ziarko, ponieważ dowiedli, iż DDA miały w przyszłości problemy z nawiązywaniem stosunków interpersonalnych, nie potrafiły radzić sobie ze stresem oraz pojawiały się u nich objawy depresji (22, 23). Często obraz tworzony przez nich był nierealny i wyidealizowany (24).

Analiza uzyskanych danych oraz przeprowadzonych badań w tym zakresie pokazuje negatywne konsekwencje nadużywania alkoholu. Istnieją różne publikacje o konsekwencjach nadużywania alkoholu. Jednak mało jest danych, które pozwoliłyby porównać opinię studentów na temat nadużywania alkoholu kształcących się na kierunkach medycznych i niemedycznych. W niniejszym artykule podjęto próbę porównania tych dwóch grup. W związku z tym widać pilną potrzebę edukacji społeczeństwa, zwłaszcza środowiska niemedycznego, aby zapobiegać w przyszłości zachowaniom, które mogą doprowadzić do uzależnienia.

WNIOSKI

Studenci kierunków medycznych częściej wyrażali negatywny stosunek do alkoholu. Twierdzili, że nadużywanie alkoholu przyczynia się do wielu chorób, a także zaburzeń nastroju, depresji, utraty zainteresowań, urojeń i omamów, zaburzeń myślenia, spostrzegania i świadomości. Studenci identyfikowali alkohol jako przyczynę awantur, kłótni, przemocy i braku poczucia bezpieczeństwa w rodzinach z problemem alkoholowym.

**KONFLIKT INTERESÓW
CONFLICT OF INTEREST**

Brak konfliktu interesów
None

ADRES DO KORESPONDENCJI

Anna Krakowiak
Instytut Pielęgniarstwa
Katedra Pielęgniarstwa i Nauk o Zdrowiu
Wydział Medyczny
Uniwersytet Rzeszowski
ul. Zwiączycka 42/6, 35-083 Rzeszów
tel.: +48 781-171-891
an.krakowiak716@gmail.com

PIŚMIENNICTWO

1. Makara-Studzińska M, Latała-Łoś E: Problem nietrzeźwości wśród kierujących pojazdami – stan badań. *Hygeia Public Health* 2012; 47(3): 283-286.
2. Ryszowski A, Wojciechowska A, Kopański Z et al.: Objawy i skutki nadużywania alkoholu. *Journal of Clinical Healthcare* 2015; 1: 2-6.
3. Państwowa Agencja Rozwiązywania Problemów Alkoholowych; <http://www.parpa.pl/Donald/wzory%202008%20wnioski%20.pdf> (data dostępu: 6.12.2018).
4. Kurpas D, Mroczek B, Bielska D et al.: Spożycie alkoholu i palenie tytoniu wśród studentów wyższych uczelni medycznych. *Przegląd Lekarski* 2012; 69(10): 893-895.
5. Odeyemi K, Odeyemi B, Olatona F: Alcohol Knowledge and Consumption among Medical Students in Lagos, in Nigeria. *Universal Journal of Public Health* 2014; 2(4): 131-136.
6. Odeyemi KA, Osibogun A: Sexual behaviour and associated risk factors among adolescent/young adult male transport workers at yaba bus stop, lagos. *The Nigerian Postgraduate Medical Journal* 2007; 14(1): 21-24.
7. Stockman JA: Alcohol consumption and alcohol counselling behaviour among US medical students: cohort study. *Yearbook of Pediatrics* 2010; 319-321.
8. Pham DP, Clough AR, Nguyen HV et al.: Alcohol consumption and alcohol-related problems among Vietnamese medical students. *Drug Alcohol Rev* 2009; 29(2): 219-226.
9. Kozłowski P, Idziak M, Jędrzejewska B et al.: Ocena występowania negatywnych czynników stylu życia wśród studentów Uniwersytetu Medycznego w Lublinie i studentów uczelni niemedycznych. *Journal of Health Sciences* 2014; 4(2): 191-200.
10. Bajek A: Specyfika używania substancji psychoaktywnych przez studentów szkół wyższych, Uniwersytet Medyczny im. Karola Marcinkowskiego w Poznaniu. *Katedra Medycyny Społecznej Zakład Higieny, Poznań* 2012: 126-130 (Rozprawa doktorska).
11. Anderson P, Baumberg B: Alkohol w Europie. *Instytut Psychiatrii i Neurologii, Perspektywa Zdrowia Publicznego. Alkoholizm i Narkomania* 2006; 19(2): 121-137.
12. Wiciński M, Soroko A, Niedźwiedzki P: Wpływ alkoholu na wybrane jednostki chorobowe. Wino czerwone – fakty i mity. *Przegląd badań klinicznych (według EBM)*. [W:] Wolska-Adamczyk A (red.): *Współczesne kierunki działań prozdrowotnych*. WSiIZ, Warszawa 2015: 159-68.
13. Żuralska R, Kuzepska M, Mziray M et al.: Alkohol i ciąża. Wstępne badanie opinii kobiet na temat spożywania alkoholu w okresie ciąży. *Problemy Pielęgniarstwa* 2011; 19 (4): 533-537.
14. Colleen M, O'Leary CM, Bower C: Guidelines for pregnancy: What's an acceptable risk, and how is the evidence (finally) shaping up? *Drug Alcohol Rev* 2011; 31: 170-183.
15. Smith L, Savory J, Couves J, Burns E: Alcohol consumption during pregnancy: Cross-sectional survey. *Midwifery* 2014; 30(12): 1173-1178.
16. Parackal SM, Parackal MK, Harraway JA, Ferguson EL: Opinions of non-pregnant New Zealand women aged 16-40 years about the safety of alcohol consumption during pregnancy. *Drug Alcohol Rev* 2009; 28(2): 135-141.
17. Kajak J, Oleniczak M: Świadomość młodzieży szkół średnich na temat ryzyka wystąpienia płodowego zespołu alkoholowego, jako konsekwencji spożywania alkoholu przez kobiety w ciąży. *Nowa Pediatria* 2013; 1: 3-9.
18. Wojtyła C, Wojtyła A: Alcohol consumption by pregnant women in Poland. *J Health Inequal* 2017; 1: 51-57.
19. Klimkiewicz A, Serafin P, Wojnar M: Czynniki ryzyka zachowań samobójczych u osób uzależnionych od alkoholu. *Via Medica* 2011; 8(1): 7-17.
20. Jakubczyk A, Klimkiewicz A, Krasowska A et al.: History of sexual abuse and suicide attempts in alcohol-dependent patients. *Child Abuse Negl* 2014; 38(9): 1560-1568.
21. Lim SW, Oh KS, Shin YC et al.: Clinical and temperamental differences between early- and late-onset alcoholism in Korean men. *Compr Psychiatry* 2008; 49: 94-97.
22. Cierpiałowska L, Ziarko M: *Psychologia uzależnień alkoholizm*. Oficyna Wydawnicza Łośgraf, Warszawa 2012.
23. Churchill SA, Farrell L: Alcohol and depression: Evidence from the 2014 health survey for England. *Drug And Alcohol* 2017; 180: 86-92.
24. Boden JM, Fergusson DM: Alcohol and depression. *Addiction* 2011; 106(5): 906-914.

nadesłano: 05.03.2019

zaakceptowano do druku: 10.04.2019